

Darija Gabrić-Bagarić
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
dgabric@ihjj.hr

ONOMASTIKA U KAŠIĆEVU PRIJEVODU EVANĐELJA (1625.)

U radu se analizira onomastički fond Kašićeva prijevoda četiriju evanđelja s obzirom na svetopisamsku hrvatsku baštinu te uočavaju prevoditeljeve specifične prilagodbe latinskoga onomastičkoga materijala. Kako bi građa bila pristupačnija suvremenom čitatelju, u tekst su unesene i usporedbe prema najnovijem hrvatskom prijevodu Novoga zavjeta.

I. Uvod

Razmišljajući o temi odabranoj uglednom slavljenu u čast, neizbježno nam se postavilo pitanje otkada se biblijski onomastikon susreće u hrvatskom obliku u hrvatskom književnom jeziku. Kašić, kao autor prvoga sačuvanoga prijevoda *Biblije* na hrvatski jezik, nije u 17. st. počinjao iz početka, nije se našao na pustom polju ma koliko njegov pothvat, s motrišta početaka hrvatskoga standardnoga jezika, bio pionirski.

Uključivanje Hrvata u kršćansku civilizaciju značilo je ne samo višekратно ističani iskorak u pravcu razvijenoga europskoga svijeta, već i sudioništvo u određenom tipu stvaralaštva. Pri tome ne treba zaboraviti svojevrsnu dvojezičnost hrvatske pisane prakse, latinsku i crkvenoslavensku. Za našu temu suvišno je spominjati da u djelima pisanim latinskim i onomastički fond je latinski. Književnim jezikom sa slavenskom osnovom počela se hrvatskom izraznom krugu posredovati književnost nastala na razvijenijim jezicima – latinskom i talijanskom, prvenstveno, svete knjige – Biblija, misal, lekcionari, knjige za osobnu pobožnost. U svakoj od tih knjiga spominju se slavenizirana imena ljudi, gradova, država, naroda, koja su tom novom obliku ušla u uho i pamćenje puka, prodrle u jezik i počela svoj samostalni život.

Najjednostavnije i najuočljivije dokaze o posebnom životu biblijskih imena pruža toponimija primorskoga područja, gdje nam ojkonimi tipa *Sutivan*, *Supetar*, *Sustipan* i sl. pokazuju da u drugom dijelu imamo kroatizirana imena *Ioannes*, *Petrus*, *Stephanus*. Ako znamo da se prvi dio složenice *sut-* izvodi od *sqt-*, koje je denazalizacijom zahvaćeno već u 10. st., onda smijemo pretpostaviti da je i drugi dio već jako rano podvrgnut prilagodbi.

I liturgijska i neliturgijska djela potvrđuju također rano slaveniziranje biblijskih imena, i to ne samo na današnjem hrvatskom području nego i na čitavom terenu koji je imao slavensko bogoslužje. Zapaža se da čak i tekstovi koji potpuno čuvaju staroslavensku gramatičku strukturu provode slavenizaciju biblijskih imena. Tako ćemo naći slavenski lik *Petar* u *Praškim listićima* iz 11. st. (češko-moravska redakcija), u *Grškovićevu apostolu* (12. st.), u *Hvalovu zborniku* bosanske redakcije (1404.). *Isus Nazaranin* bilježi već *Pisan svetago Jurja* (14. st.), *Ivan* se pojavljuje u pjesmama *Pariškoga kodeksa* (14. st.), zatim u *Muci Spasitelja našega* iz 16. st. Prikazanja također imaju hrvatske likove imena: *Ivan*, *Marta*, *Mandalina*, kao i razni *plačevi Gospini*: *Pilat*, *Ivan*, *Mandalena*, *Irud*, *Lazar*, *Galileja*, *Židovi* zapisani su u *Klimantovićeve zborniku* – 1505. Može li se reći da je ne očekivan oblik *Toma* u tako ranom djelu kakav je II. vrbnički glagoljski misal iz 1462. g. *Matej*, apostol, bilježi *Žgombićev zbornik* iz 16. st. Slavenizirana imena apostola nalazimo u vrlo starom apokrifu *Uspen'je Bogorodice* (prijevod s grčkoga na staroslavenski prije 12. st., sačuvan u mlađim prijepisima iz 14. i 15. st.): *Petar*, *Andrij*, *Filip*, *Luka*, *Simun Kananej*, *Jakov*, *Toma*, *Bartolomej*, *Ivan*. Slavenizirane sanktoreme nudi nam i *Zapis popa Martinca* (1493.).

Navodimo taj panoramni popis imena kako bi nam pomogao u tumačenju oblika koje nalazimo u Kašića. Istodobno je nužno upozoriti da nisu svi sanktoremi, a još manje toponimi ušli u istom opsegu ni u govorene idiome ni u književni jezik, pa prema vremenu njihova ulaska u hrvatske govore i književni izraz možemo očekivati stanovite razlike. Dodajmo tomu i da neki elementi onomastikona prolaze narječnu adaptaciju, što onda ne znači da će u 17. st., kad već postoji izražen imperativ izbora štokavskoga narječja za podlogu književnoga jezika, naći svoje mjesto u biblijskom tekstu. Primjer za to su parovi *Jejubak* prema *Egićanin*, *Jadrij* u odnosu na *Andrija*, *Mikula* prema *Nikola*.

II. U incipitu svoga prijevoda *Biblije* B. Kašić tvrdi da je njegov prijevod zapravo: *Ordo librorum Veteris testamenti – Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium, Versio Illyrica selecta seu declaratio Vulgatae Editionis Latinae...*, a u memorijalu upućenom papi Urbanu VIII. podcrtava da je svoj prijevod Novoga zavjeta uradio po starim “ilirskim kodeksima”, što izražava formulacija: »...selecta a me ex antiquis Illyricis codicibus Versio Illyrica«.

Danas pouzdano znamo da je Kašić prevodio izravno s *Vulgate*, najvjerojatnije s izdanja iz 1598. g., što ga je za službenu uporabu odobrio Tridentni sabor. Nakon brojnih provedenih istraživanja znamo da je prevodio s latinskoga izvornika *ad litteram*, na razini riječi, ali i da je konzultirao starije prijevode biblijskih knjiga, prvenstveno lekcionare: crkvenoslavenske, tzv. primorske (Bernardinov i Ranjinin) i posebno Bandulavićeve *Pištole i evanđel'ja* (1613.). Ti podaci potvrđuju istinitost njegovih navoda i određuju smjerove jezične raščlambe prijevoda, prvenstveno leksika i sintakse (Gabrić-Bagarić 1999a:45).

III. U monografskim obradbama jezika pisaca onomastička građa se ne tretira zasebno, najčešće se promatra uz leksik, s obzirom da onomastikon, doduše ovisno o sadržaju i žanru, nije ni izrazito opsežan ni jezično neočekivan. Nešto su češće analize antroponimije pojedinih starih neliterarnih tekstova i spisa (isprava, povelja, listina). Svetopisamski tekstovi su, međutim, po brojnosti onomastičkih jedinica i po načinu prilagodbe latinskih imena specifični i vrlo često iznenađuju određenim posebnostima. Pogled u Kašićev novozavjetni tekst kao izvor onomastičke građe utvrđuje ranije nastale spoznaje o vezama Kašića s hrvatskom svetopisamskom tradicijom, ali i otkriva neke samosvojne postupke prvoga značajnijega hrvatskoga prevoditelja *Biblije*.

Onomastičku građu Kašićeva *Novoga zavjeta* klasificirat ćemo stoga u skupine: antroponime, toponime, hidronime, etnonime i etnike, promotriti ju s aspekta odnosa prema baštini, prema suvremenom prijevodu i s obzirom na tvorbeni i prilagodbeni obilježja svojstvena samo Kašiću. Dodat ćemo i komentar nekih zemljopisnih imena kako bismo pokazali Kašićev specifičan prevoditeljski postupak na nazivoslovnoj razini.

Kad je Rešetar analizirao jezik primorskih lekcionara, zadovoljio se, kao i Fancev pri opisivanju protestantskih prijevoda, navođenjem ograničenoga popisa najvažnijih "biblijskih imena", ali uz napomenu da se u »novije vrijeme u njihovom pogledu (imena, o. a.) sasvim samovoljno postupaju: umjesto oblika koji su od vijekova utvrđeni u narodu i u književnosti... uvode se nova... što se ne mogu čuti ni u jednom dijelu našega katoličkoga naroda«. On je uočio da onomastikon svetopisamskih tekstova prolazi kroz mijene, ali im nije pronašao, a ni tražio, uzroke. Činilo mu se da je prilagodba latinskih imena nedosljedna i lišena jedinstvenoga načela, što je smatrao filološkim problemom (Rešetar 1898:185; Fancev 1916:87–88).

Kad je u pitanju Kašićeva građa, prvi dojam, onaj koji nastaje nakon letimična pogleda jest da se većina imena slaže s onim što je prisutno u tradiciji, ali i u najnovijim prijevodima, dok specifičnosti, malobrojnije ili višebrojnije u pojedinim skupinama, uočljive nakon pomna razgledavanja cijeloga popisa imena, traže

komentar jer su posljedica prevoditeljevih traganja i napora da se latinsko ime prilagodi hrvatskom sustavu, a bez izrazitijih udaljavanja od izvornika.

Antroponimi

Novozavjetni tekst bilježi iznimno velik broj antroponima, ali nejednako zanimljivih za onomastička promatranja.

Usporedba s najnovijim hrvatskim prijevodom pokazuje da se većina imena ne razlikuje od onih koje je i u kakvom liku zabilježio Kašić, pa stoga ni ne zahtijevaju komentar.¹ Takvu istovjetnost ne zapažamo samo kod onih malo poznatih i niskočestotnih imena kakva su *Aron*_{Lk 1,5}; *Abiatar*_{Mt 2,26}; *Aminadab*_{Mt 1,4}; *Boaz*_{Mt 1,5}; *Ezekija*_{Mt 1,10}; *Jona*_{Mt 12,39}; *Joram*_{Mt 1,8}; *Teofil*_{Lk 1,3}, nego i kod onih široko poznatih: *Abel*_{Mt 23,35}; *Ana*_{Lk 3,2}; *Danijel*_{Mt 24,45}; *Elizabeta*_{Lk 1,5}; *Emanuel*_{Mt 1,23}; *Gabrijel*_{Lk 1,19}; *Jeremija*_{Mt 16,14}; *Lazar*_{Lk 16,20}; *Marta*_{Lk 10,38}; *Nikodem*_{Iv 3,1}; *Suzanna*_{Lk 8,3} itd.

Specifičnosti su uvjetovane Kašićevim načinom prilagodbe latinskih imena i na fonološkoj i na morfološkoj razini, te prihvaćanjem rješenja zasvjedočenih u svetopisamskoj tradiciji, čega je nešto manje.

Tradicionalno *Isukrst*_{Mt 1,16}, s prvim potvrdama starijim i od Bernardina, ne slijedi i očekivano ime *Isus*, već Kašić redovito i beziznimno svoga Spasitelja zove *Jezus*. Teško je reći je li to učinjeno pod utjecajem latinskoga *Jesus* ili je rezultat ugledanja na *Ranjinin lekcionar*, gdje se *Isus/Jezus* slobodno alternira, s malom prevlašću inačice *Jezus*.

Isusova je majka *Mari(j)a*_{Mt 1,16...}, a ostale žene s tim imenom označene su pridjevkom: *Marija Jakobova* i *Jozefova*_{Mt 27,56}; *Marija Kleofina*_{Iv 19,25}; *Marija Jakoba Manjega*_{Mk 15,40}; *Marija Mandalijena*_{Lk 8,2; Mt 27,56; Mk 15,40}.

Pridjevak *Mandalijena*, prema toponimu *Magdala*, korespondira kao ijekavska varijanta s Bernardinovima *Mandalena*_{89; 102}; *Mandalina*₇₉ (iznimno *Magdalena*₇₄) ili s Bandulavićevim također ikavskim *Mandalina*_{105; 126}. Ranjina se slaže sa standardnim hrvatskim: *Magdalena*_{178; 313}. Podršku izboru lika *Mandalijena* mogao je naći Kašić u dubrovačkih pisaca, i svjetovnih i nabožnih, a kako je prijevod Biblije nastao za potrebe dubrovačke crkve, sasvim je logična prevoditeljeva odluka.

Isusov poočim *Josip* ili koji drugi lik s istim imenom u Kašićevim je novoza-vjetnim tekstovima uvijek zabilježen kao *Jozef*_{Mt 1,16; Mk 15,43}, prema latinskom *Joseph*, slaže se po tome s Ranjinom i djelomično s Bernardinom, koji taj tip ima naporedo s *Osib/Osip*. Osim Ranjinina lekcionara varijantu *Jozef* ima niz dubrovačkih pisaca, što je Kašićev izbor moglo tako jednoznačno odrediti.

¹ Za ovaj tekst nije bitan pravopis, pa se stoga ne komentiraju eventualne različitosti zapisa.

Imena evanđelista u Kašićevu prijevodu Novoga zavjeta glase *Marko*, *Luka*, *Ivan*, sasvim isto kao u suvremenom hrvatskom jeziku, što ističemo i zbog te podudarnosti ali i zbog jednakosti s tradicionalnim (u odnosu na Kašićevo vrijeme). Pretpostavljamo da je ime četvrtoga evanđelista glasilo *Matej*, s obzirom da se pojavljuje uvijek samo u L jd – *vanděl'je po Mate(j)u*. Međutim, kad imenom poziva apostola *Mateja*, Mt 10,2–5, nominativni lik ne glasi tako (v. dalje), pa nas to upućuje na mogućnost da se evanđelistovo ime drukčije izgovaralo.

Posebno ističemo dosljednu uporabu imena *Ivan* zbog razlike prema Bernardinovu lekcionaru, gdje se pojavljuje i lik s čakavskom protezom *Jivan*_{35,150} uz nešto malobrojnije potvrde *Ivan*₂₀₆.

Apostoli su: *Andrija*_{Mt 4,18; Mk 1,16; Lk 6,14}; *Filip*_{Lk 3,1; Iv 1,43}; *Ivan*_{Lk 1,13}; *Juda*_{Mt 1,2}; *Petar*_{Mt 4,18}; *Toma*_{Mt 10,3}; i tim se nizom završava popis imena identičnih današnjim i lekcionarskim (s iznimkom slabo zastupljene inačice *Jadrij*₅₂ u Bernardina).

Ostala apostolska imena pokazuju specifične tipove prilagodbe latinskoga završetka *-us*: *Bartolomeo*_{Mt 10,3} (lat. Bartholomeus, hrv. Bartolomej), *Mateo*_{Mt 9,9; Mk 3,18; Lk 6,14} (lat. Matthaeus, hrv. Matej), *Tadeo*_{Mt 10,3} (lat. Thaddaeus, hrv. Tadej).

Svakako se mora naglasiti i specifična fonološka prilagodba očitovana u čuvanju latinskih izvornih /b/ i /s/, što je kadšto različito od slike kakvu nalazimo u tradiciji i u suvremenom svetopisamskom tekstu: *Jakob*_{Mt 10,3} (lat. Jacobus, hrv. Jakov), *Simun*_{Mt 10,4} (lat. Simon, hrv. Šimun). Inačicu *Jakob* mogao je naći u *Bernardinovu* i *Ranjininu lekcionaru*, mogao ju je pročitati u Marulića, ali i u dubrovačkih nabožnih pisaca. Crkvenoslavenski tekstovi počev od 12. st. imaju lik *Jakov*, kako to ime i danas izgovaramo. *Simun*, s promjenom izvornoga *-o-* u *-u-*, tipičan je za Bernardina, kao i za kalendare 15. st., dok je imena *Bartolomeo* i *Tadeo* Kašić samostalno izveo, budući da se razlikuju od Bernardinova *Bartolomija*₂₀₆ i Bandulavićeva *Tadije* (Tadija₁₅₅), te od *Bartolomej*, *Tadej* starih kalendara. Hrvatski tekstovi od 15. st. bilježe kroatizirane likove *Bartul/Bartol*, *Tadija*.

Svođenje završetka *-eus/-aeus* na *-eo*, te *-aus* na *-ao* primijenit će Kašić u nizu primjera, uglavnom kad svojim rješenjem na neki način “popravlja” ustaljeno, lekcionarsko ime ili kad uzora u starijim tekstovima uopće nema: *Alfeo*_{Mt 10,3}; *Bartimeo*_{Mk 10,46}; *Timeo*_{Mk 10,46}; *Zakeo*_{Lk 19,2}; *Arkelao*_{Mt 2,22} (lat. Archelaus). Zanimljivo je npr. da Ranjinin lekcionar posljednji navedeni primjer registrira u liku *Arki-leo*₁₁₄, a Bernardin identično kao današnji prijevod – *Arhelaj*₁₃. Na tom imenu uočavamo još jednu pravilnost u Kašićevu prenošenju latinskih antroponima: sva-ko /h/ latinskoga izvornika, pisano kao *ch*, on će redovito zamijeniti suglasnikom /k/, što je bitna razlika prema suvremenom liku takvih imena – dosljedno pisanim sa *h*, ali je sasvim na tragu tradicije, s posebno izraženim slaganjem s primorskim

lekcionarima i djelomično s Bandulavićem. Primjeri: *Akaz*_{Mt 1,9}; *Akim*_{Mt 1,14}; *Barakija*_{Mt 23,35}; *Jekonija*_{Mt 1,11}; *Rakela*_{Mt 2,18}; *Zakarija*_{Lk 1,5}.

Druga razlika prema suvremenom liku biblijskih imena nastala je Kašićevim morfološkim prilagodbama nominativnoga završetka i roda imenice. Imena m. r. na *-o*, *-us* Kašić transformira u *-ø* završetak ili *-o*: *Cirin*_{Lk 2,2} (Cyrino, suvr. Kvirin), *Jairo*_{Lk 8,41} (Iairus, suvr. Jair), *Malko*_{Iv 18,10} (Malchus, suvr. Malko). Uspoređivati se mogu samo prvo i treće navedeno ime, jer lekcionari nemaju potvrdu za drugo, s tim što je *Cirin* u svih jedina mogućnost, dok *Malko* bilježi samo Ranjina, a posebno ističemo da je tako i u suvremenom prijevodu. Opet nam se nameće ideja da je Kašić u Dubrovniku, dok je radio na prijevodu Novoga zavjeta, morao biti dostupan Ranjinin rukopis.

Sva ženska imena čiji se Njd u latinskom svršava na suglasnik (Rahab, Rachel, Ruth, Thamar) Kašić prilagođava kao imenice ž. r. na *-a* u Njd: *Ra(h)aba*_{Mt 1,5}; *Rakela*_{Mt 2,18}; *Ruta*_{Mt 1,5}; *Tamara*_{Mt 1,3}. Jedino ime *Salome*_{Mk 15,40} nije prilagođeno u *Saloma*, naprotiv ostavljeno je u latinskom obliku kao što je to u svim primorskim lekcionarima i u Bandulavića. Dodajem tomu i podatak da u crkvenom prikazanju iz 16. st. podrijetlom s Hvara također susrećemo ime *Marija Salome*. Kako je taj tekst prijepis starijega glagoljskoga predloška iz Hrvatskoga primorja, vrlo je vjerojatno da je ta inačica imena veoma stara i tradicijom utvrđena. Lingvističko je pitanje zašto nije dočetak *-e* prilagođen u *-a*. Kako se to ime pojavljuje kao pridjevnik imenu *Marija / Marija Salome*, čini mi se mogućim odgovor da je *Salome* shvaćeno kao Gjd osobnoga imena sa značenjem Marija Salomina, ili od *Salome*, po modelu Marija Kleofina, Marija Kleofa iz istoga evanđeoskoga ulomka, pa se nije ni podvrgavalo nekoj adaptaciji. Nije, jednostavno, doživljavano kao osobno ime, za razliku od drugih imena ženskoga roda (Rahel, Rut i sl.).

Sasvim na tragu primorskih lekcionara je prilagođavanje lat. *Moyses* u *Mojzes*_{Mt 8,4, Mt 17,3}, *Pontio Pilatus* u *Poncio Pilat*_{Lk 3,1}. Nadimak koji Isus daje Petru je *Cephas*, što će Kašić pročitati *Kefas*_{Iv 1,42}, kako se može vidjeti i u Bandulavića. Latinsko ime *Herodes* Kašić redovito piše u liku *Irud*_{Lk 3,1, Mt 2,1, Mk 6,14}, slijedom toga modela *Herodiada* je *Irudica*_{Mk 6,17}, pa se može zaključiti da ostaje na liniji onoga što nalazi u Bernardina i Bandulavića. Samo je jednom, vjerojatno po ugledu na Ranjinu, potvrđena varijanta *Erodiada*_{Mt 14,3}. *Salamun*_{Mt 1,6, Mt 12,42} također odslikava povodenje za Bernardinom i Ranjinom (lat. Salomon).

Preciznost s kojom Kašić prevodi *Bibliju* vidi se na onim mjestima gdje nijanse u imenima iz Vulgate stariji prevoditelji ne uočavaju. Tipičan primjer za to je ime *Simeon*_{Lk 2,25}, koje u Vulgati označava starca Šimuna. U svim lekcionarskim tekstovima nema razlike prema *Simon*: odnosno *Simeon* je prilagođeno kao *Simun*, kao što je preneseno i ime apostola *Simon* (Šimun Petar). Jedino Kašić upostavlja razliku između *Simon / Simeon*, pa *Simon* prilagođava u *Simun*, apostol *Simun Petar*, a *Simeon*_{Lk 2,25} ostaje bez promjene: *starac Simeon*.

Toponimi

Za toponimiju Kašićeva prijevoda *Novoga zavjeta* uglavnom bi se moglo reći da ne pokazuje znatnijih odstupanja od stanja zabilježena u suvremenom prijevodu. Najveći broj imena je isti: *Abilina, Betanija, Betsaida, Emaus, Galileja, Jeruzalem, Kafarnaum, Kalvarija, Nazaret, Samarija, Sion...*

Jedan dio razlika potječe od razlika u pravopisu, npr. *Arimatea*_{Mt 27,57} prema suvremenom *Arimateja*, razlika u slovopisu: *Israel*_{Mt 9,33}/*Izrael*_{Iv 1,31} prema danas redovitom *Izrael, Cesarea*_{Mk 8,27} prema *Cezarea*, što se na leksičkoj, odnosno antroponimijskoj razini ni ne može držati razlikom.

Izrazitije su razlike u višechlanim toponimima, što najbolje ilustrira primjer *Kana od Galileje*_{Iv 2,1} u Kašića prema današnjem *Kana Galilejska, Gora od maslina*_{Mk 14,26} (pokraj *Gora maslinska*_{Mt 21,1; Mk 11,1; Lk 19,37; Iv 8,1}) nasuprot *Maslinska gora* kao jedinom izboru u suvremenoj Bibliji.

Bitnije se razlike pojavljuju u onim slučajevima kad Kašić drukčije prilagođava latinski toponim. Tako će prema latinskom *Iericho* (hrv. Jerihon) Kašić napraviti tri varijante: *Jerih*_{Lk 10,30}; *Jerik*_{Lk 18,35} – što je identično onom što imaju primorski lekcionari i Bandulavić, te *Jeriko*_{Mk 10,46}. *Decapolis* je primljen kao *Dekapol*_{Mt 4,25; Mk 5,20} (hrv. Dekapolis).

Dvočlane nazive sastavljene u latinskom od apelativa i etnika/etnonima ili apelativa i genitivnog oblika toponima prevodi pridjevsko-imeničkom sintagmom ili spojem od + G: Primjeri: *Krajine dekapolske*_{Mk 7,31} (fines Decapoleos), *Rusag gerasenski*_{Lk 8,26; Mk 5,1}; *Rusag od Gerasena*_{Mt 8,28} (regio Gerasenorum), *Trakonitska država*_{Lk 3,1} (regio Trachonitidis), *Strane dalmanutske*_{Mk 8,10} (partes Dalmanutha); *More galilejsko*_{Mk 1,16} (mare Galilaeae); *More od Galileje*_{Mt 4,18}; *More tiberijadsko*_{Iv 21,1} (mare Tiberiadis).

Na svim toponimima očividno je načelo primanja latinskoga *ch* /=h/ kao /k/, što je uočeno i u antroponimiji.

U fonološkoj prilagodbi nema posebnosti koje bi zahtijevale komentar, osim prilagođavanja latinskoga *y* /=i/ kao /u/ u toponimu *Suriya* (=Sirija). Etnonimi izvedeni iz toga toponima imat će isti fonem u osnovi. Taj primjer je iznimka s obzirom da svi ostali toponimi s latinskim *y* imaju kao paralelu fonem /i/: *Tir*_{Mt 11,21; Mk 3,8; Lk 10,13} (lat. Tyrus), *Babilonija*_{Mt 1,11} (Babylonia).

Ne bi se moglo govoriti o nekom specifičnom postupku prilagodbe u pojavi toponima *Litostratos*_{Iv 19,13} prema izvornom *Lithostrotos*, već o pogrešci koja se uvukla u hrvatske prijevode preko Bandulavićeva lekcionara. Na temelju istovjetne pogreške možemo zaključiti da se Kašić služio Bandulavićevim prijevodom, čime potvrđujemo i dopunjujemo ranije dosegnute spoznaje o međutjecaju tih dvaju pisaca (Gabrić-Bagarić 2002:69).

U Ev. po Mt 27,8 spominje se toponim *Haceldama*, što se u Kašića prenosi kao *Hačeldama*_{Mt 27,8}, i vrijedno ga je spomenuti stoga što je to isti lik kakav ima Bandulavić, a potpuno različit od Bernardinova (i Ranjinina) *Akeldemak*₇₂. U jednom slučaju pridjev u latinskom izvorniku Kašić shvaća kao toponim, piše ga velikim slovom, pa prema lat. (“Est autem Jerosolymis) *probatice piscina quae cognominatur Hebraice Bethsaida*” dobivamo prijevod: *Probatika lokva* koja se zove hebrejski *Betsaida*_{Iv 5,2}. Redaktura prijevoda, koja je rezultirala pojavom rubnih zapisa, prevela je sasvim ispravno *probatice* kao *ovč(j)a* i tako upisala na margini. Kašić je, što je teško vjerovati, pridjev *probatice* shvatio kao ime, otprilike kao u dvočlanom imenu *Lokva Siloj*_{Iv 9,7}. Bernardin mu nije mogao pružiti povod za takvo rješenje, jer imenica lokva u njega je bez pridjeva, dok *Ranjinin lektionar* na tom mjestu ima kao atribut znana: *znana lokva*₁₃₄, što se može shvatiti jedino kao pogrešno shvaćen izvornik. Priređivač je *probatice* shvatio kao *probatice*, kojemu je jedno od značenja ‘znan’, ‘dokazan’. Inače, radi se o nekoj vrsti bazena, u kojoj su svećenici prali ovce prije žrtvovanja.

Osim hidronima spomenutih naprijed u svezi s općim odlikama toponimije, komentar zahtijevaju imena s neočekivanom fonološkom ili morfološkom prilagodbom, a dijelom i specifičan Kašićev prijevod apelativa ili zemljopisnih naziva (v dalje).

Zadržat ćemo se na hidronimima potok *Čedron*_{Iv 18,1} (torrens Cedron) i *Jordana*_{Mt 3,5; Mk 10,1; Lk 4,1; Iv 1,28}. U hrvatskoj lektionarskoj tradiciji sve do Bandulavića isključivo se javlja hidronim *potok cedronski/čedronski*, a *Jordan* je uvijek m. roda. Kašićev *Čedron* ne bi se mogao ni smatrati isključivo samosvojnomo prilagodbom latinskoga imena na fonološkoj razini – *C* : *Č*, već prije jednostavnim preuzimanjem latinske grafije uzrokovanim vjerojatno njegovim nastojanjem da ostane što vjerniji predlošku. Promjena roda imena *Iordanes, is*, m. odlika je Kašićeva jezika u svim njegovim djelima u kojima se to ime pojavljuje, a isti oblik imaju dubrovački pisci Gundulić i A. Gučetić, ali i oni koji dolaze poslije njih – Marči i Rosa.

Latinsko ime *Siloe* u Kašića je prilagođeno kao *Siloy*_{Iv 9,7}. Primorski lektionari na tom mjestu imaju pridjev *silovski*, kao i Bandulavić: *lokva silovska*, a Kašić prenosi doslovno latinsko ime-imenicu (*Vade, lava in natatoria Siloe*_{Iv 9,7}). Poticaj za takav tip adaptacije našao je Kašić u Bandulavića, koji ima isti lik, ali ne u Evanđelju po Ivanu nego u obrascu blagoslova vode na Vodokršte.

Etnici i etnonimi

Etnike i etnonime nalazimo u Kašića samostalno uporabljene ili kao pridjeve u osobnoimenskoj formuli (npr. *Juda Iskariot, Naman Surijanin, Simun Ćireanin, Simun Kananeić*).

Uočava se već pri panoramskom pogledu da Kašić tvori etnike i etnonime na poseban način. Zapravo, dijelom se radi o izvođenju etnika istim sufiksima kakve nalazimo i u modernoj tvorbi s tim što se razlikuju tvorbene osnove, a mjestimično se i sufiksi bitno različito distribuiraju.

Ostavljajući po strani razlike u fonološkoj interpretaciji (provedena ili neprovedena jotacija), možemo konstatirati da se jedan broj etnika / etnonima (*Rimljani*, *Filipljani*, *Solunjani*, *Galatjani*, *Hebreji*, *Židovi*) ne razlikuje tvorbeno od stanja u suvremenom novozavjetnom prijevodu.²

No mnogo više etnika i etnonima otkriva specifične Kašićeve postupke ili produžavanje modela naslijeđenih iz svetopisamske baštine. Sufiks *-anin/-janin* dodan na latinsku imeničku (toponimsku) osnovu daje etnike/etnonime: *Galile(j)-anin*_{Mt 26,69; Mk 14,70; Lk 13,2; Iv 4,45} (lat. Galilaeus), *Čireneanin*_{Mt 27,32; Mk 15,21; Lk 23,26} (Cyrenaeus), *Suri(j)anin*_{Lk 4,27} (Syrus). Isti sufiks može se dodati i latinskoj etnonimskoj osnovi: *Ninivićani*_{Mt 12,41; Lk 11,32} (Ninivitae). Identični primjeri potvrđeni su i u Bandulavića i dijelom u starim lekcionarima. Važno je primijetiti da se fonološka prilagodba izvornoga /c/ u hrvatsko /č/, odnosno latinskoga /y/ u /u/, kakva se mogla vidjeti i u toponimiji, primjenjuje i u ovoj skupini. Da bi se lakše uočile tvorbene specifičnosti, navodimo današnji oblik: *Galilejac*, *Cirenac*, *Sirijac*, *Ninivljanin*.

Tradicionalni etnik je *Nazaranin*_{Mt 2,23; Mk 14,67} (lat. Nazaraenus), koji je također Kašiću mogao dospjeti iz Bandulavićeva ili primorskih lekcionara. Današnji jezikoslovci drže da je “normalniji” etnik Nazarećanin. Uvjetno nazvana normalnost odnosi se na uobičajenost tvorbe etnika od toponimske osnove hrvatskoga tipa: *Nazaret* + *janin* (Babić 1976:168). Na latinsku osnovu dodavanjem sufiksa *-in* nastaje: *Samaritanin*_{Lk 10,33; Lk 17,16}; dok su *Samaritan*_{Mt 10,5} i *Samaritanka*_{Iv 4,9} nastali prilagodbom latinskoga *Samaritanus/Samaritana*, i to svođenjem latinskoga *-us* na *-ø* u slučaju muškog parnjaka, odnosno dodavanjem sufiksa *-ka* na latinsku osnovu u ženskom.

Latinsko *Syrophoenissa* prihvaćeno je i pohrvaćeno kao *Sirofenisa*_{Mk 7,26}, (suvr. Sirofeničanka), dok je *Chananaea* u Kašićevoj interpretaciji *Kanane(j)ica*_{Mt 15,22}. Nigdje u hrvatskoj književnoj (danas dostupnoj) pisanoj građi nema potvrda za takve etnike, pa pretpostavljamo da su to Kašićeve novotvorenice.

Danas se sufiks *-ić* smatra slabo produktivnim u tvorbi etnika/etnonima, što se za Kašićev prijevod Biblije ne bi moglo reći (Babić 1976:169). U novozavjetnom tekstu nalaze se *Iskariotić*_{Iv 13,2}; *Izraelitić*_{Iv 1,47}; *Jeruzalemić*_{Mk 1,5}; *Kanane(j)-*

---

² Većina etnika/etnonima dolazi u množini, pa se tako i navode. Ako postoji oblik N jd., onda se u analizi tvorbe polazi od toga padeža.

*ić*_{Mt 10,4}, gdje je *-ić* dodavano ili na toponimsku osnovu: *Iskariot+ić*, *Jeruzalem+ić*, ili na skraćenu osnovu latinskoga etnike *Israelita: Israelit+ić*. Model po kojem se latinski sufiks *-aeus* adaptira kao *-(ej)ić*: *Chananaeus > Kanane(j)ić* tipičniji je za Kašićev prijevod Staroga zavjeta: *Gergesejić*_{Jš 24,11}; *Jevusejić*_{Br 13, 30} prema lat. *Gergezaeus*, *Iebusaeus*. Sufiksu *-(ej)ić* odgovaraju također latinski sufiksi *-(ae)os*: *Getejić*_{Jš 13,3} (*Gethaeos*) i *-(i)us*: *Giblić*_{1 Kr 5,18} (*Giblius*).³

Ovdje komentar zahtijevaju dva problema. Mislimo da je kao model ili, točnije, kao motivacijski impuls za takve tvorbe mogla poslužiti izvedenica *Judejić*_{Est 2,5}, gdje je sasvim prozirno kako se na osnovu toponima dodaje sufiks *-ić* (< *Judej+ić*). Budući da u hrvatskom jeziku od najstarijih vremena sufiksom *-ić* nastaju patronimici, obiteljska prezimena ili imena roda, plemena, bratstva, moguće je i Kašić ovakvim tipom tvorbe želio imenovati pripadnika plemena a ne naroda. Osim toga, ostaje pitanje koliko u tome postupku treba vidjeti Kašićevu ruku, a koliki je udio mogućih (pretpostavljenih) redaktora njegova rukopisa.⁴ Ostaje, međutim, zaključak dosadašnjih istraživanja staroga jezika da je taj model u tvorbi biblijskih etnika isključivo Kašićeva odlika.

Zemljopisni nazivi

Nekoliko toponima i hidronima vezuju se redovito uz zemljopisne nazive, pa je zanimljivo vidjeti kako je u tim slučajevima Kašić preveo latinsku riječ.

Riječ *lokva* dolazi u sintagmama: *probatika lokva*_{Iv 5,2}; *lokva Siloj*, što se *tumači poslan*_{Iv 9,7}, s tim što Vulgata jednom ima (*probatica*) *piscina*, a u drugom slučaju *natorium Siloe*. Kašić je očito preveo jednako premda u latinskom predlošku postoji značenjska nijansa. Precizan prijevod *natorium* bio bi *plivalište*, dok je *piscina* najtočnije prevodivo riječju *ribnjak*. I u suvremenom prijevodu nema razlika uočenih u izvorniku, pa na oba mjesta dolazi isti leksem: *ribnjak*. Kašićev je izbor riječi *lokva* sasvim istovjetan rješenju iz primorskih lekcionara i Bandulavićevih *Pištola*.

Latinskom *stagnum Genesareth* Kašić kao ekvivalent stavlja *Lokva genezaretska*_{Lk 5,1}, što možemo smatrati preciznim prijevodom s obzirom da *stagnum* ima prvotno značenje ‘mrtva voda, bara, ribnjak’. U smislu ‘more’ rabi se kad treba označiti mirnu morsku pučinu, što je moglo utjecati na rješenje *Genezaretsko jezero* u suvremenom prijevodu, kako se može pročitati u Bandulavića i u Bernardina, za razliku od Ranjine koji ima *more*.

³ Napominjemo da su navedeni latinski etnici po podrijetlu pridjevi koji su u latinskom prvotno stajali uz imenicu homo, tipa homo Romanus. U tijeku jezičnoga razvoja imenica je ispuštena, a pridjev poimeničen, te tako postao ime naroda ili stanovnika.

⁴ Pretpostavlja se za Zadarski rukopis Kašićeve Biblije da je prošla redakciju nekoga zadarskoga crkvenog velikodostojnika. O tome se istraživači tek trebaju očitovati. Za sada je sve na razini pretpostavke.

Latinski pojam *regio* Kašić prevodi ili riječju *država*: *Trakonitska država*_{Lk 3,1} (regio Trachonitidis) ili hungarizmom *rusag*: *Rusag gerasenski*_{Lk 8,26; Mk 5,1}, *Rusag od Gerasena*_{Mt 8,28} (regio Gerasenorum). Ni za jedno rješenje ne možemo pronaći uzor u hrvatskoj svetoписamskoj baštini, pa se slobodno može ustvrditi kako se radi o Kašićevim samosvojnim rješenjima.

Sintagmu *fines Decapoleos* naći ćemo u Kašića kao *Krajine dekapolske*_{Mk 7,31}, a *partes Dalmanutha* postat će u njegovu prijevodu *Strane dalmanutske*_{Mk 8,10}. Usporedba s lekcionarskim tekstovima nije moguća zbog toga što u izbornim čitanjima nema naznačenih ulomaka Markova evanđelja. Današnja Biblija na paralelnim mjestima bilježi *područje Dekapolisa, okolica Dalmanute*, ali s obzirom da je prevedena s hebrejskoga i aramejskoga, nema osnove za usporedbu. Latinski finis može se doista prevesti kao ‘kraj’, što je jedan korak do Kašićeve *krajine*. Rječnici latinskoga jezika za *pars* nude, između ostalih, značenje ‘strana, kraj’.

IV. Zaključak

Raščlamba onomastičke građe Kašićeva prijevoda *Novoga zavjeta*, točnije evanđelja, pokazala je da se veza sa starijom svetoписamskom baštinom uočava uvijek iznova kad se koja posebna jezična razina pomno promotri. Uz to je sasvim razvidno da su stariji prijevodi Kašiću bili ipak pomoćna sredstva, neka vrsta putokaza pri pronalaženju određenih rješenja. Ne može se uvijek točno utvrditi zakonomjernost po kojoj Kašić nešto preuzima od pojedinoga prevoditelja ili priređivača lekcionara, odnosno u kojim slučajevima traži samostalno rješenje. Mogu se naznačiti dva dosta sigurna pravila: ako se nude dvije mogućnosti narječno oprečne, odlučuje se za onu koju ima štokavski pisan Ranjinin lekcionar. Ako se lekcionari međusobno izrazitije razilaze, njegovo rješenje je prilagođavanje izvornoga latinskoga imena. Sasvim je sigurno da sve pogreške starijih izdanja popravljaju preciznim usklađivanjem svojega prijevoda s Vulgatom, pa tako i imenski fond prilagođava na samosvojan način. Većinu imena koja su slavenizirana, odnosno pohrvaćena u najstarijim razdobljima Kašić uzima bez promjene. Razlog tomu je njihova ugrađenost u pučki hrvatski izraz i sve književnojezične stilizacije.

Popis citirane i konzultirane literature

- BABIĆ, STJEPAN 1976. Tvorba etnika u dijalektima i u hrvatskom književnom jeziku, *Onomastica Jugoslavica*, 6, 145–185.
- FANCEV, F. 1916. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka, *Rad JAZU* knj. 212, 147–225; knj. 214, 1–112.

- DAMJANOVIĆ, STJEPAN 2002. *Slovo iskona*, Zagreb: Matica hrvatska, 5–295.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 1984. *Jezik Bartola Kašića*, Sarajevo: Institut za jezik, Posebna izdanja 5, 238 str.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 1989. *Jezik Ivana Bandulavića*, Sarajevo: Svjetlost, str. 223.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 1999a: Kašićeva *Biblija* i hrvatska svetopisamska tradicija. U zborniku *Bartol Kašić u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu*, 49–70.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 1999b. Rubni zapisi u rukopisnoj *Bibliji* Bartola Kašića. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 25, 99–121.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 2002. Književni jezik lekcionara 17. stoljeća. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 28, 35–71.
- PANTELIĆ, M. 1979. Kalendar II. Novljanskog brevijara iz 1495. god. *Slovo* 29, 31–82.
- PUTANEC, VALENTIN 1968. Pavao Vitezović (1650–1713) kao onomastičar, I Antroponimija u “Lexicon latino-illyricum” (17.–18.-st.). *Rasprave Instituta za jezik* 1, 45–88.
- REŠETAR, MILAN 1898. Jezik primorskih lekcionara. *Rad JAZU* 134, 80–159; 136, 136, 97–199.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*, I–XXIII, Zagreb, 1880–1976.
- Hrvatska književnost srednjega vijeka*, priredio V. Štefanić, niz Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 1, Zagreb, 1969., str. 3–547.
- Starija književnost*, knj. 1, uređuje grupa autora, Sarajevo, 1974., str. 3–348.

Izvori

1. Bartol Kašić, *Biblia sacra versio illyrica selecta seu declaratio Vulgate Editionis Latinae*. Bartholomaei Cassij Curictensis e Societatis Jesu Professi, ac Sacerdotis Theologi.
Knjiga I. – Tekst, str. 5–681,
Knjiga II. – *Kommentare, Wörterverzeichnis*, str. 7–453, niz *Biblia Slavica*, herausgegeben von Hans Rothe und Friedrich Scholz, izdaje Ferdinand Schöningh Paderborn – München – Wien – Zürich, 2000. autorica rječnika: Darija Gabrić-Bagarić.
2. *BIBLIA VULGATA*, Quinta editio, “Biblioteca de autores cristianos”, Madrid, 1977.
3. Ivan Bandulavić, *Pisciole i evangelyja priko suega godiscta*, Das Perikopenbuch des Ivan Bandulavić von 1613, Teil a: Nachdruck, Teil b: Glossar und Kommentar, niz *Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte*, herausgegeben von Elisabeth von Erdmann-Pandžić, Böhlau Verlag Köln

Weimar Wien, 1997. – autorica glosara: Darija Gabrić-Bagarić.

4. *Lekcionarij Bernardina Splječanina*, po prvom izdanju od god. 1495. priredio T. Maretić, izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1885.
5. *Zadarski i Ranjinin lektionar*, za štampu priredio Milan Rešetar, Djela JAZU XIII, izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1894.

Onomastics in Kašić's translation of the Gospel (1625)

Summary

The author analyses the onomastic component in Kašić's translation of the four Gospels in the light of the Croatian Bible heritage, focusing on the translator's specific adaptations of the Latin onomastic material. In order to make the corpus more accessible to the modern reader, comparisons according to the latest Croatian translation of the New Testament have been included.

Ključne riječi: svetopisamska baština, prilagodba, onomastikon, zemljopisni nazivi, Kašić

Key words: Croatian Bible heritage, onomastics, geographical terms, Kašić

